

Vers a patikában

Háromszáz éves rendház épületében,
ölén a stukkós régi gyógyszerháznak
mint lelki gyönyör versekből szűrt párlat
költői esten éget, tisztít engem.

Így félig multban, félig jelenben
ül ötven ember, költői hangra várnak,
van bensőséges csönd s jó a varázslat
mint falanszter – embert értő lélekké felken.

S másfél órára más emberré formál.
Freskón olajfa, rózsa, mint egy oltár
mutat fel költőt és költészetet
nem is vers, elmulás mérlegével
mér mindent szót, amit értünk szólva érlel.
Egy sor talán – lét titkához vezet.¹⁴

Gróz Andrea

Irodalom

Gyógyszerészeti Értesítő 1898. VI. évf.; Győr Várostarténeti Tanulmányok, Győr, 1971. Szerk.: Dávid Lajos, Lengyel Alfréd, Z. Szabó László; Győri Történelmi és Régészeti Füzetek, Győr, 1863. Szerk.: Róth Károly, Rómer Flóris. Sauerwein Nyomda; Horváth Orsolya: A győri Széchényi György Múzeum-patika. Győr, 1992. Gépirat – Kisfaludy pályázat; Mohl Adolf: Győregyházmegyei jeles napok. Győr, 1933.; Ziegler Krisztina: Ismerkedés a győri Széchényi-múzeumpatika történetével és féltett kincseivel. Győr, 1982. Gépirat – Honismereti-pályázat.

Az oltalomra szorult Zilahy Lajos

Nincs új a nap alatt, jutott eszembe e kétezer éves szállóige, mikor az Oktatási Minisztérium két vonalon is futó, Arany János nevével megtisztelt, tehetséggondozó pályázatáról hallottam. A Metró című lap idei március 22-i számában Páldi János gondolataiban, úgy vélem rokonlélekre találtam: „Végre folytatódik – írja – az a program, amelyet előrelátó uralkodók, egyházi vezetők és egyes mecénás földesurak évszázadokon át folytattak.” Páldi intelmei megszívlelendők: „A tanulók kiválasztását az is befolyásolja, hogy milyen a tanárok »jó tanuló« képe. Nem biztos, hogy a tehetséges gyerek egyben jó tanuló is.” Van akit a közömbösség és a körülmények szorítása nem enged kiteljesedni. Ezek után kissé felvértezve érezve magam, bátorkodom elővenni az elárvult és anyagi támasz nélkül maradt, kiváló tanuló Zilahy Lajos pártfogását kérő röplapot, miben szülőhelye Nagyszalonta fordul 1905-ben Bihar vármegye tekintetes uraihoz. A tizenötödik évében járó ifjában látni vélték a jövő ígérését, és menteni igyekeztek az elkallódástól.

Mélység és magasság rettentette és lelkesítette veszendő gyermeki lelkét. Küzdelmes és fel-emelő családi örökség, az ismeretlen és riasztó jövő. A járatlan, tapasztalatlan fiatalember mindkettőbe beleszedülhet, és bennük eltévedhet. Ám jótevő segítő kezek, a múltat ismerve, a jövőt remélve utánanyúltak.

Zilahiakat látunk az 1754/55. évi országos nemesi összeírásban. Mint sok református köznemesi család, szerény anyagi lehetőséggel megáldva, egy bizonyos szellemi és közszereplői szint elérését és megtartását, az egyház szolgálatában vélték megvalósítani. Így alakultak közöttük ároni családok, azaz nemzedékről nemzedékre egyházi funkcióban élő familiák. Adományozott ugyan 1629-ben Bethlen Gábor fejedelem nemesi oklevelet a református lelkészeknek és utódaiknak, melyet utódai is megerősítettek, sőt a nemességet szigorúan rostáló XVIII. században alapul szolgálhatott a nemesi jog megtartásának, Bihar vármegyében is. Mégis egyre inkább a honorációrok sorsában osztoztak, hiába volt szükség rájuk, ha valami miatt terhessé

¹⁴ Boglca-Novák Zoltán: i. m. 244–245. old.

TEKINTETES TAGJAIHOZ!

Ha valamikor bizottsági tagságunkban eljárásunkat az emberbaráti szeretet vezette, úgy a legközelebbi közgyűlésünkön erre van szükség.

A »Százaz«-féle alapítványra pályázott néli. Zilahi Lajos fia Zilahi Lajos Biharvármegye egykori Deák Ferenczének id. Zilahi Lajosnak unokája.

Aki e napokban vesztvén el édes apját mint nyugtalan árva áll az életben minden rokon és gyámol nélkül.

A pályázó most a VI-ik gimnasiunai osztályt végzi, ki eddigl iskoláinak mindenikében kivétel nélkül mindentől szin jeles volt.

Most e gyermek, hogy tanulmányait végezhesse, emberbaráti szeretetre van szüksége, mert különben tanulmányait abban kell hagyania az anyagi teletség hiányából, holott ha ez meg lenne a szépemlényekre jogosuló Ifju talán egyázer meggyónk bírszaksége lehetne.

Ugyanezért adjuk meg az utal a szegény minden gyámol nélkül álló árvának azzal, hogy a »Százaz«-féle alapítvány elnyeréséhez juttassuk.

A Jóságos Isten megfogja jutalmazni a jószívl emberbarátokat ha' az elhagyott árván segíteni fognak.

Kérve kérünk minden bizottsági tagot, hogy a vagyoniálan árva érdekében fell kérelmünket meghallgatni kegyeskedjék, mert őszintén kijelentjük mi kik a szigoru helyzetét legjobban ismerjük, hogy a pályázók közül senki nincs ki a segílyre úgy rávolna szorulva, mint Zilahi Lajos, sem a ki tanulmányaiban kifünőbb volna, mint Zilahi Lajos.

Nagy-Szalonta 1905. december 18-án.

Dr. Balogh Elek,

Csanády Jenő,

Czeglédy Imre,

Lévy József,

Szükszay Lajos,

Márton István,

Csorvássy István,

Szalimáry Sándor

több szalontai bizottsági tag nevében.

váltak, akár az elüldözésig ki voltak téve a falusi előjárók kénye-kedvének. Az adózó falvak bírái, az azonos életkörülményekkel közöttük élő, de a közterhek viseléséből kimaradó kismenéseket gyakran igyekeztek adózásra szorítani. Ha ez sikerült, később a vármegye mindenféle ürüggyel gátolhatta az utódok jogainak érvényesítését. A kevésbé kitartók, vagy a túl kemény ellenállásba ütközők, mint például Arany János családja is, így került a XIX. században az adózók közé.

Zilahi János 1764-től szolgált református lelkészként Barándon. A templomot Mária Terézia engedelméből kétszer bővítették az ő prédikátorsága alatt. Ottani szolgálatának végén az előjáróság önkényesen megváltoztatta díjlevelét, melyhez az Egyházkerület nem járult hozzá. Míkor a bárándi bírák ezt megtudták „Baránybul Oroszlánokká lettek, nem engedelmeskedtek.” Az egyházi szolgálat részleges felfüggesztése után, végül a lelkész 1798-ban távozni kényszerült. A bárándiak nem akartak továbbra is a régi díjlevelé szerint fizetni, ezért a papmarasztás-
kor ellene szavaztak.

Forog a világ, a kései utód, az író Zilahy Lajos, Nagyalontán született. A bárándi pap fia, Szél Kálmán szalontai lelkész keresztelte, aki Arany János leányát Juliskát vette feleségül, az ő kislányukat, Szél Piroskát pedig Karacs Teréz nevelte.

Zilahy János fiai közül József, tanulmányai végeztével előbb Mezőtelegden, majd 1813-tól Nagyváradon lelkész. Az 1660. évi török foglaláskor sikerült kimenekíteni a félig nyomott Váradai Bibliát és híres iskoláját, nagygyá téve vele a Debreceni Kollégiumot. 1692-ben a török alóli felszabadulás az erőszakos rekatolizálást hozta, a református egyház csak a türelmi rendelet után születhetett újjá 1784-ben, mivel a kezdeti szerveződés hamar megakadt. Az istentiszteleteket egyelőre Tisza László váradai kúriájában tartották. E nemesek irányította, lelkészeit váltogató egyházban Zilahy József a megállapodottságot jelentette. Tisztelettel, megbecsüléssel vették körül, Tisza László főgondnok társnak tekintette az eklézsia vezetésében. 1822-ben egyházmegyéje esperesévé választották, fél évszázadot töltött a váradai parókián. (Ez idő tájt zajlott a küzdelem a nyelvújításért; a jottistaság a kálvinizmust, egyben az erdélyi hagyományokat, az ipszilonistaság a katolicizmust egyben a királyi Magyarország hagyományait testesítette meg. Az y a családi nevek végén csak a kiegyezés után lett a köztudatban a nemesség ismérve, s ettől kezdve kérték engedélyt a Tiszától keletre a régi nemesi familiák számai nevük ipszilonosítására, de a döntő többség nem élhetett ezzel a lehetőséggel, hiszen nem i-re végződött a neve.) Erdemes bepillantani egy 1834. évi nemesi bizonyosságlevél kiadásakor keletkezett iratba: „A Helvecziai Vallástételt követő NVáradai Eklézsia Anya=Könyvének Néhai Nemes Gyöngyösi Andrásnak, István, József, Ferencz, András, János és Sándor gyermekeitől Származott Unokáit illető kivonattjai. ... Ki írta és a Paróchia pecséttyével megerősítve kiadta Volasziban: Februarius 22^{ken} 1833^k Esztendőben Zilahy Jósef mk NVáradai Predikátor.”

A Bihar vármegyét uraló Tiszák jóindulata gyümölcsöző maradt a család számára. Zilahy József fia, Lajos 1846-ban a megyei „Tiszti Törvény Széken Pertári elnök”. Az 1848. évi tisztújításon megyei főügyvéddé, azaz tiszti ügyésszé választották. A Pesti Hírlapot ő tudósította a későbbi vértanú Szacsavay Imre országgyűlési képviselővé való választásáról. A Tisza-család akkori feje, Bihar megye császári adminisztrátora volt, fiai azonban minisztériumi tisztviselőként, illetve huszártisztként a szabadságharc oldalára álltak, mintául szolgálva Jókai Kőszívű ember fiai című regényéhez. A Tisza-háznál volt Geszten nevelő Arany János 1851-től, és Tisza Domokosnak írta e gyönyörű sorokat:

*Legnagyobb cél pedig, itt, e földi létben,
Ember lenni mindég, minden körülményben.*

1860-ban Tisza Kálmán volt az uralkodóházzal való egyezkedés egyik legfőbb ellenzője, Teleki László halála után a Határozati Párt vezére. A Kiegyezés után az ellenzéki Balközép Párt vezetője, nevéhez fűződnek a híres Bihari pontok, melyet hűséges politikai bajtársa Zilahy Lajos írt, illetve állított össze. (Megjelent a Hon és a Hazánk 1868. április 2-i számaiban.) Kimondta, hogy „Magyarország semmi más nemzetnek vagy országnak alá nem vetett, szabad és független ország. ... Megszüntettessék ennek folytán a delegáció intézménye és a közös minisztérium, s létesíttessék a magyar hadsereg, létesíttessék pénz és kereskedelmi ügyeink függetlensége és hazánk törvényes függetlenségének diplomáciai elismertetése.” Ez volt az alapja annak, hogy majd négy évtized múltán Bihar vármegye Deák Ferencének nevezzék idősb. Zilahy Lajost.

1867-ben a fiát, ifjabb Zilahy Lajost bünyefenyítő törvényszéki rendkívüli napibiztossá neveztek ki Nagyváradon, együtt – többek között – Ritoók Zsigmonddal, aki a századfordulón már a Tiszántúli Királyi Tábla elnöke volt; Zilahy ekkor királyi körjegyző és Nagyszalontán lakott, mindketten 1905-ben haltak meg. Zilahy Lajos gyermekei minden anyagi támasz nélkül maradtak. Az említett kérelem így ecseteli a gyermek Zilahy Lajos helyzetét: „e napokban vesztvén el édesapját mint vagyonatlan árva áll az életben minden rokon és gyámol nélkül.” Amikor az atya meghalt, már időlegesen távol volt a Bocskai utcai szülői háztól. A négyosztályos szalontai algimnáziumot végigjárta 1904-ben, utána a hatosztályos erzsébetvárosi algimnázium tanulója lett. Ekkor érte az ötgyermekes családot a súlyos tragédia, mely Nagyszalontai társadalmát összefogásra és pártfogó keresésére készítette. A szülőföld szerető gondoskodását bizonyítja az 1905-ből való nyomtatvány, ami döntő hatással volt Zilahy Lajos életére. Az elkallódás helyett – a később oly nagyon megszolgált – bizalomtelt gyámolító kezek szerető simogatását érezhette. A veszendő ifjú lélek előtt egyszerre nyílt meg a mélység és a küzdelmes út végén

ragyogó magasság. Szilárdan álljon a talpán az, ki e szédítő távlatokban ember tud maradni. Ő Nagyszalontától megkapta az ehhez szükséges erőt. Hogy tanulmányait folytatni tudja, a lehetőségek közül a Száraz-féle alapítvány elnyerése látszott megfelelőnek.

Száraz Zsigmond Bihar vármegye táblabírája és főadószedője a XVIII. század végén hunyt el. Második felesége Antalfy Erzsébet 1806. évi végrendeletében nagy összeget hagyott művelődési célokra, kiváló tehetségű, jól tanuló szegény sorsú fiatalok támogatására. Száz éve, 1900-ban Száraz Zsigmondné alapítványa még mindig 60 ezer korona tőkével rendelkezett. Joggal remélték a szalontai megyebizottsági tagok, hogy a 600 tagú bihari megyebizottság támogatását elnyerik gyámoltottjuk számára. A reményteljesebb lehetőség érdekében a két Zilahy fiú, Tibor és Lajos, Tisza Istvánt is felkereste, hogy felelevenítsék a Tiszák régi pártfogó kapcsolatát a Zilahyak iránt, adjon segítséget a Száraz-féle alapítvány elnyeréséhez. A pályázat sikere aztán lehetővé tette, hogy a máramarosszigeti nyolcosztályos főgimnáziumban Zilahy Lajos leérettségizzen. Aztán a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem jogi karán szerzett diplomát, miközben családját is segítve egy nagyszalontai ügyvédi irodában dolgozott.

Az első világháború az ő életét is döntő mértékben meghatározta. A Lemberg körüli harcokban súlyosan megsebesült, felmentették a katonai szolgálat alól. A Tisza István és Herczeg Ferenc alapította Magyar Figyelő munkatársa lett. 1916-ban pedig megjelent a háborús költeményeit tartalmazó első kötete, a Versek. 1919-ben Bécsben élt, majd hazatérte után 1920-ban adta közre egyfelvonásos színdarabjait. Az 1922-ben napvilágot látott első regénye, a Halálos tavasz, melynek átütő siker és máig tartó közkedveltség forrása lett számára. A Két fogoly, és a Valamit visz a víz egy-egy lépcsőfok volt a parnasszus felé vezető úton. Számomra legszívbememorablebb A lélek kialszik című regénye, mely mintha későbbi sorsának is előérzete lett volna, egy Amerikába szakadt magyar vergődésével, hazájától, anyanyelvétől való fokozatos elszakadásával.

Ám e sikeres életszakát számba véve, aligha jut eszünkbe az a felelősségteljes tevékenység, ami a mindennapjait kitöltötte. A nemzet felemelkedésének áldozatos szolgálatára készítette, egyaránt keresve a kapcsolatot a népi írók és a kormányzat felé. Zilahy által a miniszterelnök és a népi írók között jóhiszeműen előkészített találkozon a hangulatot feszültté tette Gömbös Gyula kaszárnyastílusú kritikája. Erről Móríc Zsigmond így emlékezett: „Én olvaslak benneteket! – s kinyújtva az ujját, és mint egy gladiátor, lehajtott fejjel, döfve Zilahyra mutat: – A te munkáid közül a... a... a Süt a nap állott legközelebb a lelkemhez. A többiben csupa idegen utánzatot érzem, amit ki kell belőled irtani...”

Az elmúlt évtizedek kulturális politikája ugyanerre a sorsra ítélte munkáit, talajtalan, de itt-ott meggyökerező előítéletekkel illetve. Középosztálybeli, dzsentri – e jelzők sokáig vádként üldözték. Mindannyian rabjai vagyunk előítéleteinknek, s ennél talán kényelmességünk makacsabb. Ha szemünk rátévedne is árnyaltabb képet adó lehetőségekre, fölényes mozdulattal toljuk félre az elménket kellemetlen mozgásra készített okvetetlenkedő forrásokat. Pedig Zilahy – a Gömbös találkozót előzően – már 1934-ben harcba hívta az írókat a magyar politikai és közéleti közömbösség ellenében, ami ekkor a pusztló parasztság iránti érzéketlenségben mutatkozott. Szabó Zoltán (az elmúlt évtizedek másik feledésre ítélt írója) fejet hajtott a Zilahy Lajos által kezdeményezett falukutató szociográfiai munka előtt. Mindketten szerették volna, ha e munka során a fiatalság csoportjai közötti ellentétek feloldódnának. Óriási munkát vállalt magára Zilahy Lajos – túljutva egyéni sorsa és nemzete legsúlyosabb időszakán –, amikor egy évtized írói munkássága számára meghozta gyümölcseit, ezzel lehetőséget is adva neki segítő szándékai megvalósítására. Az összefogást szolgálta az általa szerkesztett Magyarország hasábjain, Zilahy bevezetésével megszólaló 18 ifjúsági vezető szervezetük történetéről és programjáról való ismertetése, és – hogy távol állt tőle mindenféle kirekesztés –, ezek között látjuk a Magyar Izraelita Egyetem és Főiskolai Hallgatók Egyesületét is. A hatalom sohasem volt toleráns a létérdekeit veszélyeztető ifjúsági és egyáltalán bármilyen összefogással szemben, mesterien értettek a szétzilálásához. Perbefogták az írókat, akik talán ezért is a szélrőzsa minden irányába húzóódó pártok felé orientálódtak: Féja Géza, Kovács Imre, Szabó Dezső, Málnási Ödön, Erdélyi József, Illyés Gyula. Egy-egy névvel felszisszenünk, megdicsőültek és elátkozottak, a valamikori közös céltól mennyire eltávolodtak.

Zilahy, bár jobbról és balról jövő támadások kereszttüzebe került, egyébként megmaradt a szellemi élet társadalmi érzékenységű, a népi írókat támogató harmadikutas irányzat ösztönő-

sen kiválaszt(ód)ott vezetőjének. Új földreform szükségességét hirdette, védelmi harcot indít a betolakodó német szellem ellen, s elemezte a mondvacsinált zsidókérdést. Láta és fájdalmasan érezte az „Új szellemi front” csődjét. Megdöbbenette a pártokon belüli meddő humanizmus. Habozás nélkül a múlt hagyományiból merített erőt, a Híd szerkesztéséhez. „A kálvinista szellem most is az első vonalban harcol” – vallotta hetilapjának feladatairól szóló írásának címében. Egy névtelen a Magyar Életben már fel is teszi a kérdést: „Híd” a zsidóság felé? Míg F. Papp Zoltán a népi írók csoportjának a „Híd”-hoz való csatlakozásáról cikkezik. Tudvalévő, hogy a népi írókat az oszd meg és uralkodj elve alapján napjainkig nem egyszer érte az antiszemitizmus vádja. A megosztás szelleme ott kísértett a népi írók között. Kovács Imre vádaskodását Szabó Zoltán háritotta a Magyar Nemzetben: „Állításai jórészt igazolhatatlanok. Nem látom be, hogy a »középosztályi származásból« paraszttromantika következik. S nem látom be azt se, hogy maga a parasztszármazás ez ellen védetté tesz... Beszél egyes falukutatókról, akik »középosztályi származásukra a legbüszkébbek«. Kicsoda büszke Magyarországon arra a homálydús valamire, amit középosztályi származásnak nevezünk? S személy szerint támadja Zilahy Lajos és Féja Gézát. Azzal ahogyan ezt szembe kell szállnom.” Végül önmagára is vonatkoztatva, így fejezi be a választ: „S ha valaha egy buzgó filozofert majd felteszi a kérdést, hogy minek indultam, mi maradtam, merre tartottam, mire jutottam – remélem kielégítő választ kap. Nem egy büszkén kimondott szóból. Hanem egy élet munkáiból.”

Amint Szabó Zoltán elvárta, úgy Zilahy Lajos értékeléséhez is kielégítő választ kell adjon életének munkája. A felvetődött eszmefuttatások legkevésbé biográfiai célokot kívánnak szolgálni, csak bepillantásra valók. Arra, miként válhatott az egykori gyámolítottból – Nemeskürty István szavai szerint: – „egy társadalmi származástól függetlenül, csak a tehetséget figyelembevevő iskolát” alapítót. Zilahy Lajos 1939-ben vetette fel a Kítűnők iskolájának ötletét, mely a kibontakozó vita által a népfőiskolák megindulásához is lendületet adott. Kétmillió pengős adománya a magyar ifjúság nevelésére a háborús Magyarországon végül mégis csak illúzió maradt.

Karacs Zsigmond

Magyar ellenállási mozgalmak Kárpátalján a csehszlovák uralom ellen II.*

A Magyarországgal 1920. június 4-én aláíratott trianoni békediktátum után egy héttel, június 12-én a minisztertanács határozata alapján a külügyminiszter megbízta az Országos Menekültügyi Hivatal vezetőjét, hogy az ún. „Ruthén-felföld” magyarhú lakosságának támogatására a határ mentén élelmiszer raktárakat állítsanak fel”. A hivatalnak az előbbi célra 2,4 millió koronát utaltak ki a költségvetésből, amelyből a „ruthén élelmészeti akció” keretében több mint 1 millió koronát felhasználtak. Ez azt jelentette, hogy az akkor még nem megerősített, illetve nem kellően őrzött határon nagymennyiségben vittek át, vagy csempészték élelmiszert a kettős birtokosok és mások segítségével, és juttatták tovább az akkor is inségben szenvedő hegyvidéki ruszinságnak. A határ menti élelmiszerraktárak egy évig működtek. Minden bizonnyal ezek is hozzájárultak a Magyarország mellett indított hűségnyilatkozat-mozgalom sikeréhez. Az Országos Menekültügyi Hivatal vezetője 1921. szeptember 17-én arról értesítette gróf Bethlen István (1874–1946) miniszterelnököt, hogy a „külügyminisztérium irányítása mellett vezetett akciónak továbbvitele immár nem lévén indokolt”, és elrendelte az élelmészeti raktárak felszámolását. Ez utóbbiból 552 882 korona folyt be, amelyet a miniszterelnök előző napi szóbeli felhatalmazása után a hivatal segélyalapjába utalt. A 2,4 millió koronás keretből 1 356 502 korona 94 fillér felhasználatlanul maradt, amellyel szintén a menekültügy anyagi keretét gyarapították.¹

* A tanulmány első részét előző számunkban közzöltük. (Szerk.)

¹ MOL. K 28. 367 t., 1923-N-556. (MOL. – Magyar Országos Levéltár. Nemzetiségi és Kisebbségi Osztály. K 28 fond.)